

SARI SALTUK VE BABADAĞI KASABASININ İSMİ¹

Jean Deny (1879-1963)

Çeviren

İzzet Çıvgın

Mardin Artuklu Üniversitesi, İktisat Bölümü, izzetcivgin@yahoo.fr

1 “Sari Saltıq et le nom de la ville de Babadaghi”, *Mélanges offerts à M. Emile Picot – Tome Second*, Paris, Librairie Damascène Morgand, 1913, ss. 1-15.

Sarı Saltuk², Selçuklu Türklerinin 13. yüzyılda Anadolu'dan Dobruca'ya doğru gerçekleştirdikleri nüfus hareketinin başını çeken gizemli şahsiyetin ismidir.

Von Hammer, Sarı Saltuk ya da Saltuk Baba'yı Babadağı kasabasının kurucusu, hiç değilse yerleşime ismini veren şahıs olarak görmüştür. *Baba*, dervişlere, özellikle de *Bektaşilik* tarikatına mensup olanlara verilen onursal bir unvandır.

Büyük olasılıkla, inzivaya çekilmek isteyen şahsiyetlerin kitlelerden uzaklaşmak için dağları tercih etmesi nedeniyle, Türkiye'de³ Babadağı⁴ ismini taşıyan pek çok mekân bulunmaktadır.

O halde sorulması gereken soru, Dobruca'nın Babadağı kasabasının ismindeki "Baba" ifadesinin Sarı Saltuk ile bağlantılı olup olmadığıdır⁵.

Soruyu yanıtlamaya geçmeden önce, Sarı Saltuk'la ilgili tarihi bilgileri kısaca hatırlayalım⁶:

MS. 13. yüzyılda, Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus, kardeşi IV. Rükneddin Kılıçarslan ile giriştiği taht mücadelesinde yenik düşünce, sadık adamlarıyla birlikte Bizans İmparatoru'na sığınmıştı. İmparator VIII. Mihail Paleologos, gelenlerin kendisine sunduğu hizmetlerden öyle memnun kaldı ki konuklarına Dobruca bölgesinde topraklar tahsis etti, onların Anadolu'daki yoldaşlarını da Dobruca'ya getirmelerine izin verdi. Bu izni değerlendiren kalabalık bir Türk-Selçuklu topluluğu, önce İznik'e yöneldi, oradan İzmit'e ulaştı ve Üsküdar üzerinden Boğaz'ı geçerek Dobruca yolunu tuttu. Topluluğun başında da "evliyâdan"⁷ Sarı Saltuk bulunmaktaydı.

Sözü edilen olay, Hicri 662'de olmuştur (4 Kasım 1263 – 24 Ekim 1264 arasında). Olaydan kısa bir süre sonra İzzeddin Keykavus ile Bizans "fasilevs"inin⁸ arası açılınca, Deşt-i Kıpçak'ın (Karadeniz ile Hazar Gölü'nün kuzeyindeki bozkır bölgesi) Moğol hanı Berke, Sarı Saltuk ile "Dobruca Türkleri"ni kendi ülkesine götürür.

Görüldüğü gibi, en az hakkında üretilen efsaneler kadar gizemli olan bu şahsiyet hakkındaki tarihi metinler, Sarı Saltuk'u tuhaf ve tutarsız maceraların kahramanı olarak sunmaktan ileri gitmemektedir.

Daha sonra bu tip olağanüstü anlatılara geri dönmek gerekecek. Ama – tarihi zemini terk etmeden önce – Sarı Saltuk'un Babadağı kasabasının kurucusu ya da isim babası olup olmadığı konusuna odaklanacağız.

2 "Sarı Saltuk" olarak da telaffuz edilir.

3 Metin 1913'te yayımlandığına göre, Jean Deny "Türkiye" dediğinde "Osmanlı İmparatorluğu topraklarının bütünü"nü kastetmektedir (*çevirenin notu*).

4 Bakınız Degrand, *Souvenirs de la Haute-Albanie*, s. 241, dipnot. – Ayrıca bakınız Ali Cevâd'ın Coğrafya Lügati (Türkçe).

5 Evliyâ Çelebi de eserinde Saltuk Baba ya da Baba Saltuk'tan söz etmiş, ancak "Saltuk Dede" ismini kullanmıştır ("Dede" de, dervişler için sarf edilen onursal unvanlar arasında yer alır).

6 Bakınız Lagus, *Seid Locmani et libro Turcico qui Oghuzname inscribitur excerpta*. Helsingforsiae, 1854 (Metnin özgün hali ve Latince çevirisi). — Smirnov. *Kırım Hanlığı* (Rusça). Saint-Petersburg, 1887, s. 14 ve devamı. — Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt I, 164 ve 165 (Fransızca çeviri).

7 Görüldüğü gibi, tarihi metinlerde Sarı Saltuk'un bir "veli" olduğu bildirilmektedir.

8 "Basileus", Bizans imparatorlarının unvanlarından biridir (*çeviren*).

9 Topluluğun tamamını mı götürdü? Nüfusun bir kısmını Dobruca'da bıraktı mı? Sarı Saltuk Dobruca'ya geldiğinde oraya daha önceden yerleşen başka Türk topluluklarıyla karşılaşmış mıydı? Hâlihazırda bu soruların hiçbirinin yanıtı verilememektedir.

17. yüzyılın ortalarında yaşayan Osmanlı seyyahı Evliyâ Çelebi, Sarı Saltuk'un gömülmüş olabileceği 7 ayrı coğrafyadan söz eder. Tamamen hayal ürünü¹⁰ olduğu anlaşılan 4'ünü bir kenara ayırdığımızda, geriye 3 seçenek kalmaktadır: Babadağı, Çeligma (Aziz Nikola) Burnu¹¹ ve Babaeski. Türkiye'nin (Osmanlı İmparatorluğu'nun) Avrupa yakasında konumlanan bu yerleşimlerin hepsinde, Bektaşî dervişlerine ait birer tekye ve bunların içinde de birer Sarı Saltuk türbesi bulunur.

Evliyâ Çelebi, sözünü ettiği 3 türbeyi sırayla ziyaret etmiştir. Bu tuhaf durum ancak Doğu'da pek yaygın olan "karıştırma / eşeleme / fazla soru sorma" yaklaşımıyla açıklanabilir, ayrıca seyyahımızın üç türbeyi de otantik sayma eğiliminin bizzat Sarı Saltuk efsanesi ile desteklendiğini göreceğiz. Gerçekten de, efsane velinin na'sının bir keramet göstergesi olarak farklı coğrafyalara dağıldığını söylemektedir.

Von Hammer, – Babaeski seçeneğini de göz ardı etmeksizin – otantik türbenin Babadağı'nda bulunduğu inanır. Ona göre, İbn Battuta'nın "Baba Saltuk" ismiyle tarif ettiği kasaba da Babadağı'ndan başkası değildir.

İşte meşhur Arap seyyahın seyahatnâmesinden bir bölümün çevirisi¹² (Kırım'dan hareket eden İbn Battuta, karayolunu kullanarak İstanbul'a doğru ilerlemektedir): "Baba Saltuk denen kasabaya geldik. Türklerde 'Baba' sözcüğü Berberi dilindeki ile aynı anlama gelir, ancak onlar 'b' sesini daha baskılı söylerler. Saltuk'un kâhin özellikleri sergileyen ya da iç dünyasına dalmayı seven biri olduğu söylenir, *ancak onu şer'i/dini manada zayıf bir şahsiyet olarak resmeden rivayetler de vardır*. Baba Saltuk, Türklerin elindeki son kasabadır. Bu yerleşim ile Grek (Bizans) İmparatorluğu sınırının başladığı topraklar arasında, hiç kimsenin yaşamadığı ve 18 günlük yürüyüşle aşılabilen bir çöl bulunmaktadır. Bu 18 günün 8'inde herhangi bir su kaynağına ulaşmak da kesinlikle mümkün değildir...".

Hammer'in Babadağı ile Baba Saltuk'un aynı kasaba olduğuna dair saptamaları pek ilgi çekici ise de, başka yazarlar bu görüşe mesafeli yaklaşmaktadır. Özellikle Brun¹³, Baba Saltuk'tan sonraki 18 günlük yolculuğun kuzeye, "Sudak'a çok uzak olmayan" bir coğrafyaya yapıldığı hususunda ısrarcıdır.

Açıkçası Brun'un önermesi son derece kestirme bir önermedir. İbn Battuta'nın verdiği uzaklıkları kati bilgi kabul etmek tehlikeli olabilir, zira metinde bariz bulanıklıklar vardır. Bu gerçeği görmek için yolculuk anlatısına yakından bakmak gerekir. Battuta'nın birlikte yolculuk ettiği kişi, Kıpçakların hükümdarı¹⁴ Muhammed Özbek Han'ın karısı Balayun Hatun'dur; "İstanbul (Bizans) İmparatoru'nun kızı" olan Balayun Hatun, eşinin izniyle babasını ziyarete gitmektedir. Kervan 10 Şevval'de (sayfa 412) Astrahan'dan yola çıkar ve nedendir bilinmez öncelikle kuzeye Ukek kentine doğru ilerler¹⁵; Ukek'ten Kırım'ın güneyindeki Sudak'a inmek 10 günlerini almıştır; kervan Ukek'in ardından Baba Saltuk kasabasının yolunu tutar. İbn Battuta, "Sultan'dan (Astrahan'dan) ayrıldıktan sonra, çölün başlangıcına (Baba Saltuk'a) kadar 19 gün yürüdük" demektedir (s. 417).

10 Sayılan yerler arasında, Rusya ve Polonya gibi kulağa hiç de mantıklı gelmeyen uzak diyarlar vardır.

11 Adı geçen burun, Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda, Romanya sınırı yakınlarında, Güney Dobruca'da bulunmaktadır (*çeviren*).

12 Defnémary ve Sanguinetti, cilt II, s. 416.

13 Brun, *Çernomorje*. Odessa, 1880 (Rusça). Eser, Karadeniz kıyılarının (ve tabii Dobruca'nın da) tarihi coğrafyasına odaklanan makalelerden oluşmaktadır.

14 Nüfusunun önemli bir bölümü Kıpçak olsa da, adı geçen hanlık pek tabii Altın-Orda Hanlığı'dır (*çeviren*).

15 Astrahan kenti, Hazar Gölü'nün kuzeyinde Volga Nehri üzerindedir; Ukek ise, daha da kuzeydeki Volga kentlerinden biridir.

Hâlbuki İbn Battuta'nın bizzat kendisi Ukek-Saray yolunun 10 gün tuttuğunu ve Saray'ın¹⁶ Astrahan ile Ukek'e eşit mesafede olduğunu söylüyordu; öyle ise, kervanın Astrahan'dan Ukek'e (güneyden kuzeye) 20 gün yol gitmiş olması gerekirdi. Bu sayıya 10 günlük Ukek-Su-dak yolculuğunu da eklersek, kervanın değil Baba Saltuk'a Ukek'e bile 19 günden daha uzun zamanda ulaştığı açıkça görülür. Sözü edilen belirsizlikler, çizilen güzergâhın tuhaflığı ve anlatının genel havası, araştırmacıyı ihtiyatlı olmaya çağırmaktadır¹⁷.

Son yıllara kadar konu hakkındaki bilgilerimiz işte bunlardan ibaretti. Geçen zamanda, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin daha önce yayınlanan 2 cildine (ki bunların İngilizcesi de vardır¹⁸) ek olarak 4 cildi daha yayınlanmıştır¹⁹ (eserin toplamı 10 cildir). Evliyâ Çelebi, 3. ciltte, (İbn Battuta gibi Kırım'a ya da Akkermân'a²⁰ giderken) birçok kez geçtiği ve kadılık görevinde de bulunduğu²¹ Babadağı'nı detaylı biçimde tasvir eder.

Evliyâ Çelebi, kasabanın kuruluş hikâyesini aktarırken, Kili²² ve Akkermân'ı fetheden Sultan II. Bayezid'in Babadağı'ndan da geçtiğini nakleder. Orada iyi ahlaklı kimseler (*sulehâ-yı ümmet*: Ümmetin salih kişileri) sultanın yanına gelip ona kasabada eskiden bir Sarı Saltuk türbesinin bulunduğunu ama kâfirlerin (*münkirin*) türbeyi yıkıp üstünü toprak ve çöple kapladıklarını bildirirler. Sultan bilgiyi alır almaz Kara Şemseddin ile²³ birlikte gösterilen yere gider, namazını kıldıktan sonra da hakikati öğrenmek üzere istihâreye yatar.

Sultan uykuya dalar dalmaz, sarı saçlı-sakallı ve yeşil sarıklı Sarı Saltuk rüyasında belirir ve ona "Hoş geldin yâ Bayezid! Salsal'ın²⁴ taht merkezi olan Ak-kerman ile Kili kalelerini ve K-m-ral-k-m²⁵ diyarını²⁶ 'fetahna'²⁷ senesinde²⁸ Boğdan (Moldova) kâfirlerinin elinden zorluk çekmeden alacaksın. Oğulların Mekke ve Medine'nin sultanı olacak. Beni bu pislikten kurtar" der.

16 Saray, Altın-Orda Hanlığı'nın siyasi ve ticari başkentidir (*çeviren*).

17 İstanbul yolculuğunun tarihini (takriben Ağustos 1334) saptama hususundaki zorluklar için, 2. cildin önsözüne bakınız, sayfa XI.

18 Çeviren von Hammer'dir, *Narrative of travels in Europe, Asia, and Africa...*, Londra, 1846-1850.

19 Ahmet Cevdet eliyle, İstanbul, Hicri 1314-1318.

20 Akkermân/Akkirmân, günümüzde Ukrayna'ya bağlı bir Kuzeybatı Karadeniz kıyı kasabasıdır (*çeviren*).

21 Herhalde Jean Deny bu hususta hata yapıyor, zira seyyah Evliyâ Çelebi ile kasaba arasında böylesi idari bir bağlantı yoktur (*çeviren*).

22 Kili, günümüzde Romanya sınırında bulunan bir Ukrayna kasabasıdır (*çeviren*).

23 Bugün ortalıkta gezen kaynakların pek çoğunda, Kara Şems ya da Şemseddin'in "Şemseddin Sivâsi" olduğu yönünde yanlış bir bilgi aktarılmaktadır. II. Bayezid'in ölüm tarihi 1512'dir. Şemseddin Sivâsi ise bu tarihten 8 yıl sonra 1520'de doğmuş, 1597'de vefat etmiştir. Bu hesaba göre, II. Bayezid'in yanındaki Şems'in Şemseddin Sivâsi olması (kronolojik açıdan) mümkün değildir (*çeviren*).

24 Salsal, seyahatnâmenin pek çok yerinde adı geçen, Evliyâ Çelebi'nin Akkermân ile İsmail kasabalarının kurucusu olarak tanıttığı dev kraldır (Cilt I, 658; II, 386; V, 106, 108, 111 ve 113).

25 Bu sözcüğün nasıl okunduğunu bilemiyorum. Acaba "kumral kum" mu (bir değil iki sözcük) demek isteniyor? Bölge, Evliyâ Çelebi'nin "Akkermân'ın doğusunda, deniz kenarında" konumlandığını söylediği bataklık kumu ile kaplı bir çöl bölgesidir (Cilt V, 108, 110 ve 113).

26 Seyahatnâme'nin Latin harfleri ile basılan versiyonlarında bu bölgenin adı "Kamerü'l Kum" olarak geçer. Bakınız: *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 5. Kitap – 1. Cilt*, Haz.: Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 157, 161, 165-166 (*çeviren*).

27 (Arapça karşılığı "fethettik" olan) "f-t-hna" ifadesi ebced hesabına göre Hicri 539, Miladi 1144-1145 yılını verir. Hâlbuki Bayezid'in Akkermân'ı fethettiği yıl 1484'tür.

28 Galiba Jean Deny ifadeyi yanlış okuyor ve bu yüzden de ebced hesabını yanlış yapıyor (fe: 80 + te: 400 + ha: 8 + nun: 50 + elif: 1 = 539). Yukarıdaki dipnotta referans verdiğimiz *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesinde* ise, aynı ifade Latin harfleri ile "Fetehetâ" olarak yazılmıştır, bu ifadeden çıkan yıl Hicri 889 (fe: 80 + te: 400 + ha: 8 + te: 400 + elif: 1 = 889), Miladi 1484'tür. Zaten Evliyâ Çelebi de aynı sonucu bulmuştur: "İmdi padişahım 'fetehetâ' sözü 889 tarihidir" (5. Kitap – 1. Cilt, s. 159).

Uyanınca, hem sultan hem de Kara Şemseddin gördükleri rüyayı ayrı ayrı yazıya dökerler. Gereğince mühürlenmiş sayfalar Şeyhülislam'a gönderilir. Şeyhülislam, iki mühürlü sayfada anlatılan rüyaların aynı olduğunu görür ve bir fetva ile söz konusu mekânın temizlenmesini buyurur. Üstteki toprak ve çöp kalkınca gerçekten de mermer bir sandukaya ulaşılır, sandukanın üzerine "Tatar harfleri ile" kazınmış bir yazı okunur: "Bu, Saltuk Bey Seyyid Muhammed Gâzi'nin kabridir²⁹".

Bayezid, sandukanın bulunduğu yere derhal birer türbe ve cami inşa edilmesini emreder, ardından da Akkermân ve Kili yoluna düşer. Kehanette bildirildiği gibi bu iki kasabayı da fetheden sultan, 1 yıl boyu kalmak üzere Babadağı'na döner; kentin imar işleriyle meşgul olur ve yaptırdığı dini kurumları Saltuk Baba ya da - seyyahın saygılı ifadesini yeğleyecek olursak - Baba Sultan türbesine vakfeder. "Bugün de Babadağı kasabası Baba Sultan'ın 'has'sıdır" (sayfa 367).

Yukarıdaki pasaj, seyahatnâmenin Sarı Saltuk türbelerinin sayısını birden çok gösteren efsanevi/mucizevi bölümlerinden farklı olarak, doğa-üstü ayrıntılar içermekle birlikte, II. Bayezid'in Akkermân seferi gibi doğruluğundan kuşku duyulmayan tarihî unsurlara yer vermektedir. Hammer, konuya dair görüşlerini oluştururken kuşkusuz bu pasajdan da yararlanmıştı. Sözü edilen bölüm sayesinde, en azından şu gerçeğin farkına varıyoruz: Eğer Sarı Saltuk'un kimliği hususunda bir yanlışlık yapılmış ise, bu yanlışın vuku bulduğu tarih 1484, yani Evliyâ Çelebi'nin seyahatnâmesini yazdığı çağdan takriben 2 yüzyıl öncedir.

Sarı Saltuk hakkında derleyebildiğimiz tarihî verileri gözden geçirdikten sonra, efsanevi anlatıların konuyu nasıl işlediğini ve tarihin neredeyse tamamen unuttuğu bir şahsiyetin efsanede nasıl sunulduğunu incelemekte yarar vardır.

Hikâye, Evliyâ Çelebi'nin aktardığı (Cilt II, 133-139) haliyle aşağıdaki gibidir.

Hacı Mehmet Bektaş³⁰, Yesi³¹ kasabasında Hoca Ahmed Yesevi'nin³² elinden onu Rum diyarındaki (Küçük Asya'daki) dervişlerin önderi yapan emanetleri alır (Sahib-seccâde) ve aralarında Keligra Sultan'ın³³ da bulunduğu 370 derviş ile Orhan Gazi'nin saflarına katılır. Bursa'nın fethinden sonra Hacı Bektaş da Keligra Sultan'ı kendi halefi tayin eder; tahta kılıç, alem/sancak, seccâde, davul ve dümbelek verdiği halefini 70 derviş eşliğinde (din yaymak üzere) Avrupa'ya gönderir.

29 Ne yazık ki "Tatar harfleri ile" ifadesine önem atfedemiyoruz. Seyahatnâme'ye ait başka bir pasajda da (Cilt I, s. 512) Kırım'da benzer bir kaydın keşfedildiği yazılıdır; Evliyâ Çelebi, duyduklarını/okuduklarını uzun uzadıya sorgulamadan aktarabilen bir yazardır ve belki de bu tip ifadelerle başvururken anlatısının doğruluğunu pekiştirmekten başka bir amaç gütmemektedir.

30 Yeniçeri Ocağı ile ayrılmaz bir bütün oluşturan Bektaşilik tarikatının kurucusu. - Evliyâ Çelebi'nin Hacı Bektaş hakkında yazdıklarını görmek için: III, 13 ve V, 54.

31 Bugünkü Türkistan kentinin eski adı.

32 Orta Asya'da çok iyi bilinen *Divan-ı Hikmet* adlı eserin yazarı. Şahsiyet hakkında bilgi edinmek için bkz. Vambéry, *Çagataische Sprachstudien*, s. 36; Jacob (Georg), *Beiträge...*, s. 86 dipnot; Hartmann (Martin), *Chinesisch-Turkestan*. Evliyâ Çelebi, Hoca Ahmed Yesevi'yi "Türklerin Türkü / Türk-i Türkân" olarak tanıtır ve kendisinin de onun soyundan geldiğini belirtir. Bu tarz ifadeler başka yazarlar arasında da yaygındır. Bkz. *Journal Asiatique*, Ekim 1826, s. 208; Smirnov, *a.g.e.*, s. 173.

33 Kaliakra, Kalliakra ya da Çeligra, Bulgaristan'daki Aziz Nikola Burnu'ndan başkası değildir. Türkçe metinlerde sözcük K-l-gra olarak yazılır ki Hammer bunun Kılgra şeklinde okunduğunu düşünür. XVIII. yüzyıla ait haritalarda Kelogra-Burun ifadesine rastlarız; bu ifade Çeligra ile birlikte değerlendirildiğinde en doğru okunuşun Keligra olduğu varsayılabilir.

Keligma Sultan, “o tarihten sonra kendi adını taşıyacak olan” yere gelir, postunu denize serip 1 günde Kırım’a ulaşır ve önce Moskof diyarında Haşdekler³⁴, daha sonra da Leh diyarında Lipkalar³⁵ ile görüşür. Kılık değiştirip Danska’ya³⁶ (Dantzig’e) giden derviş, *Sarı Saltuk ya da Aziz Nikola adıyla bilinen Hıristiyan keşişin* güvenini kazanarak onu öldürür, cesedi saklar, keşişin yerine geçip pek çok insanın İslam’ı kucaklamasını sağlar.

Derviş ilerleyen zamanda Dobruca kralı ile karşılaşacağı Pravadi’ye (Provadia)³⁷ geçer; Karadeniz kıyılarında terör estiren bir canavar/ejderha, ertesi gün kralın iki kızını mideye indirecektir. İki kurban, canavarın yemi olarak Dobruca Ovası’nın ortasındaki bir direğe bağlanmış vaziyettedirler. Kral, eğer Sarı Saltuk kızlarını kurtarırsa Müslüman olacağına yemin etmiştir. Derviş, 70 yoldaşı ile birlikte kızların bağlı bulunduğu yere gelir. Sıcaklığın arttığı bir anda ejderha onlara yaklaşır. Canavar ile derviş arasındaki şiddetli dövüşün kanıtları, mücadele sırasında civardaki mağaraya/kayalıklara bırakılan el ve ayak izleridir. Canavarın 7 başı tahta kılıçla kesilir ve dövüş böylece sona erer.

Sarı Saltuk iki prensesi babalarına ulaştırmak için çabalarken, dervişlere yol gösteren papaz, işgüzarlık edip ejderhanın kulaklarını ve dilini keser, onlardan önce saraya varır, zaferine karşılık kraldan vaat ettiği ödülü ister. Sarı Saltuk da oraya ulaşip başarımın sahibini belirlemek gerekince, dervişin talebi üzerine iki adayın Kazan Balkanı (Dağı) denen yerde kaynar kazana atılması kararlaştırılır.

İki adamın kaderinin çizileceği bu hassas anda Kırşehir’de (Anadolu’da) bulunan Hacı Bektaş Veli, “Saltuk Mehmet” için Tanrı’dan yardım isterken mendilini (desmalını) bir kayaya siler. Aynı anda kayadan tuzlu bir su akmaya başlar, Hacı Bektaş Tuzu³⁸ işte o gün hâsıl olmuştur.

Bir vakitten sonra kazanlar açılır. Sarı Saltuk kan-ter içindedir, yalancı papazdan geriye ise yalnız iskeleti kalmıştır.

Dobruca kralı bu hal üstüne tebaası ile birlikte Müslüman olur. Kralın kendisine bağlılık bildirdiğini öğrenen Orhan, karşılık olarak alem, tuğ ve kadı gönderdiği krala Ali Muhtar adını verir.

Aynı sene, Sarı Saltuk kendi naaşı başında yedi kralın cenk edeceğini bildirir ve bundan kaçınmak için yedi tabut hazırlanmasını vasiyet eder. Dediği gibi de yapılır ve ölümü üzerine dervişin cansız bedeni tabutlardan birinin içine konur. Hemen sonra yedi kral sökün eder. Her biri birer tabut alır, hepsi de kendi açtıkları tabutta Sarı Saltuk’un cesedini bulur; her bir kral kendi elindeki naaşın gerçek olduğuna inanıp geri döner. Tabutları almaya gelenler Moskof (Rusya), Leh (Polonya) Çek (Bohemya) ve İsveç krallarıdır. Son üçü ellerindeki naaşı sırasıyla Danska (Dantzig), Proniçe³⁹ ve Bivança adlı kentlere gömerler.

34 Evliyâ Çelebi, Rusya Müslümanlarından söz ederken “H-ş-d-k” terimini kullanır. Hatta bir pasajda (I, 73), Fars, Belh, Buhara, Horasan ve Moskova Müslümanlarının hepsi aynı sözcükle tanımlanır. Dönemin nüfus yapısı göz önüne alındığında, terimin özellikle Türkî toplulukları kapsadığı hemen anlaşılır. Veliaminof-Zernof’un derlemesinde (s. 750) bulunan ve Kırım hanının imzasını taşıyan bir mektupta da Rusya Müslümanları aşağı-yukarı aynı terimle (“As-t-k”) tarif edilmişlerdir.

35 Polonyalı Müslümanlar Lipka adıyla bilinirler. Muşlinski, Lipkalar üzerine biri Rusça (Saint-Petersburg, 1857) diğeri Lehçe olmak üzere iki eser kaleme almıştır. Aynı isim, Moldova’nın kuzeyindeki Tatarları tanımlamak için de kullanılır (v. Büsching, Fransızca baskı, III, 318; *l’Atlas de Pologne*, Rizzi Zannoni, 1772, yaprak XXIII).

36 Bugün Polonyalıların *Gdańsk* olarak adlandırdığı kent, Polonya’nın en kuzeyinde, Baltık Denizi kıyısında konumlanır. Başka bir deyişle, kent Avrupa’daki Türkmen yayılımının çok dışındadır (*çeviren*).

37 Provadia, *Gdańsk* kentinden çok uzakta, bugünkü karayolları kullanıldığında 2150 km güneydedir. Günümüzde Bulgaristan’ın kuzeydoğusunda bulunan kasaba, Dobruca bölgesine çok yakındır.

38 Bakınız V. Cuinet. *La Turquie d’Asie*, I, 342.

39 Hammer, adı geçen ismi Pezzunijah olarak okur; Brun, söz konusu kentin Pilsen (?) olduğunu düşünür.

Avrupalı kralların ardından Osmanlı diyarından da tabut almaya gelenler olur: Edirne (Andrinople) kralı, dervişin naaşını bugün adı Babaeski olan Batorya'ya gömer; Boğdan (Moldova) kralı Yervan, tabutu Bozova⁴⁰ Kalesi'ne yakın bir manastıra götürür, "günümüzde Babadağı olarak bilinen" kasabadaki türbe sonraları II. Bayezid'in emriyle onarılmıştır. Metnin başında sözünü ettiğimiz türbe işte budur. 7. ve son tabutu alan kişi, Sarı Saltuk'u ejderha ile savaşmaya gönderen Dobruca kralı Ali Muhtar'dan başkası değildir. Bu naaşa ait türbe de Keligra⁴¹ Burnu'nda bulunmaktadır.

Evliyâ Çelebi'nin aktardığına göre, Sarı Saltuk 21 yıl Hıristiyan bir keşiş kılığında yaşamıştır ama temel amacı İslam'ı yaymak olmuştur. "Ona Baba Sultan, Sarı Saltuk Sultan, Keligra Sultan denirdi. Hıristiyanlar da dervişe saygılarını sunar, onu Svet Nikola (Aziz Nikola) olarak bilirlerdi.

Evliyâ, seyahatnamenin bir başka bölümünde (I, 659), Sarı Saltuk'un asıl adının Mehmet Buhari⁴² olduğunu ve onun Anadolu'da çok büyük saygı gördüğünü nakleder. Seyyah, Bursa dolaylarında Mehmet Buhari'nin türbesini ziyaret ettiğini belirttiği halde (II, 47), iki ismin aynı kişide birleşmesinde hiçbir tuhaflık görmemektedir.

Öte yandan, A. Degrand'ın *Souvenirs de la Haute-Albanie* (Yüksek-Arnavutluk Anıları)⁴³ adlı parıltılı kitabında da, aynı efsanenin bir Vilayetname'den alınıp özetlenen biraz daha farklı bir versiyonuna rastlarız. "Parşömen üzerine kaydedilmiş olan, yazarını bilemediğimiz eser, çok eski ve nadir bir el yazmasıdır: Kaza⁴⁴ kitab vilayet name [-i] şerif Hünkâr Hacı Bektaş Veli kuddise sırruhül'azîz. Tiran'da bulunan yazma, Hacı Bektaş'ın yaşamı ve kerametleri hakkında bilgi verir". "Sarı Salduk", eserde Bektaş'ın çobanı olarak tanıtılır. Bu versiyonun merkezinde de yine Keligra vardır⁴⁵.

Nihayet, Degrand bize ejderha anlatısına dair, (içinde yine bir Sarı Saltuk türbesi ve ejderha ile savaşın izlerini barındıran) Kroya⁴⁶ kasabasından derlediği daha ayrıntılı bilgiler de verir (s. 236-240). Bu versiyon, Evliya Çelebi'nin aktardığı (olay örgüsü pek karmaşık olan) efsaneye nazaran daha bütünlüklüdür. İki versiyondaki farklılıklar ise, Kroya'nın yerel özelliklerinin/ anlatılarının Sarı Saltuk hikâyelerine uyarlanmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Adı geçen versiyonun genel hatlarını hızlıca özetleyip tahlil etmeye çalışalım.

Öncelikle, tehlikeli bir dövüşten zaferle çıkma temasının Sarı Saltuk efsanesinde sıkça tekrarlanan bir tema olduğu belirtilmelidir. Şahsiyeti kendilerine mal eden Bektaşi talebeleri, hafızalarında yer alan bazı efsaneleri ona da yakıştırmışlardır. Zira tarikata mensup başka kahraman dervişlerin de tahta kılıç ile ejderhaların yedi başını kestikleri ve kaynak kerameti gösterdikleri aktarılmıştır.

40 Hammer'de "Bozak" (*Travels... I*, bölüm II, s. 72)

41 Evliyâ Çelebi, bu sözcüğün "Latin dilinde yedi-başlı ejder anlamına geldiğini" bildirir.

42 Hammer'de "Buhara". Ona layık görülen isimlerden biri de Emir Sultan'dır. Bu hususta bakınız Evliyâ Çelebi, II, 48.

43 Paris, Welter, 1901 – Bu ilginç eserin özellikle 228-248 arasındaki sayfalarına bakınız.

44 *Haza* şeklinde okuyunuz. – Fransız Millî Kütüphanesi'nde ayrıca "Vilayet-name-i Hacı Bektaş Veli" adlı eser de vardır, Eski Türk arşivleri, 136: ancak bu eserde Sarı Saltuk'a dair pasaja rastlanmaz. – G. Jacob'a göre (*Beiträge...*, s. I dipnot), A. Degrand'ın yararlandığı kaynak Brown'ın (*Journal of the Royal Asiatic Society*, 1907, s. 561) ulaştığı el yazmasının aynıdır.

45 A. Degrand aynı ismin transkripsiyonunu Kelfra olarak yapmıştır. *F* ve *g* harfleri arasındaki karışıklık, Arap alfabesinde bu iki karakterin birbirine çok benzemesinden kaynaklanır.

46 Arnavutçası *Krujë*, Türkçesi Akçahisar olan Osmanlı kasabası.

Öte yandan, Atoğlu⁴⁷ adlı birinin yedi başlı ejderhayı öldürerek prensesin canını kurtardığını nakleden bir halk hikâyesi mevcuttur; burada da aynı şekilde bir kaynağın ortaya çıkışı anlatılır. Son olarak, Doğu'nun Aziz Georges'u, yani Hızır da Arap efsaneleri üzerinden Türklere aktarılmıştır⁴⁸.

Görüldüğü gibi, ejderha anlatısının konumuzla doğrudan bağlantısı yoktur.

Ancak bu efsanelerde de Sarı Saltuk anlatılarının tipik özellikleri saptanabiliyor. Dervişin yolculukları ve kehâneti gibi.

Toparlarsak, dervişin Türkistan'dan geldiğini, Mehmet Buhari adıyla Bursa'nın fethine katıldığını, sonra Avrupa'ya (Dobruca'ya) geçtiğini ve Kırım'a kadar gittiğini, en son din yaymak amacıyla Rusya ve Polonya topraklarında bulunduğunu görüyoruz.

Tam bu noktada yolculuklar arasındaki kronolojik uyumsuzluğa dikkat çekmek gerekir. Asya kıtasında geçen olay, yani Bursa'nın fethi 1326 yılına aittir; Selçukluların Avrupa'ya / Dobruca'ya doğru göçleri ise, 1263 civarına, Bursa'nın fethinden çok daha önceye tarihlenen bir gelişmedir.

Bu hal bize Mehmet Buhari'nin başarılarının (kronolojik uyumsuzluk görmezden gelinerek) Sarı Saltuk'a yüklendiğini, iki şahsiyetin bilinçli olarak birbirine karıştırıldığını ve iki efsane birleştirilerek başka bir anlatının vücuda getirildiğini göstermektedir: Türk İslamı'nın zafer yürüyüşü, bir çeşit "Gesta Dei per Turcas"⁴⁹. Sarı Saltuk'un yolculukları işte bu yüzden geniş tutuluyor, Anadolu'dan başlatılıp Avrupa'ya kadar uzatılıyor. Bu sayede, bir yandan Mehmet Buhari ile Türkistan'ın şeyhi "Türk-i Türkân" Hoca Ahmed Yesevi arasında bağ kuruluyor, böylece macera anayurttan/köklerden başlatılıyor. Öte yandan, aynı kişi Dobruca'ya kadar giderek Avrupa'nın her yanına İslam'ın ve Türk'ün sözünü taşıyor, bu kıtada yaşayan Türk-Tatarlar ya da efsaneye göre "Müslümanlar" ile temasa geçmiş oluyor. Kısacası, Sarı Saltuk adı altında aslında Türk-İslam toplumunun ve kültürünün yayılışı hikâye ediliyor.

Anlatının yine Sarı Saltuk'la bağlantılı şaşırtıcı bir toplumsal hafıza unsuruyla desteklendiğini hatırlatalım: Evliyâ Çelebi, başka kaynaklarda⁵⁰ da sözü edilen bir bilgiyi paylaşarak, içlerinde Tatarların da bulunduğu İstanbul'daki bozacılar loncasının Sarı Saltuk'u pirleri olarak gördüğünü aktarır. Adlarından da anlaşılacağı üzere, bu mesleğin erbabı darı hamuru ekşitilerek elde edilen ve ulusal içecek sayılan boza⁵¹ satmaktadır.

Metnin sonuna gelmişken, Sarı Saltuk efsanesine has bir takım unsurları daha dile getirmekte yarar vardır; doğa-üstü anlatılarla dolu olduğundan, bu unsurları tarihi gerçekliklere bağlamak çok zordur.

47 Masalı çeviren kişi Ignaz Kúnos'tur. *Der Pferdesohn ve Ein Türkische Volksmärchen*. İki makale de *Ungarische Revue*'de yayınlanmıştır, Budapeşte, 1888 ve 1889. – Aynı yazarın bir başka makalesinde ("*Eine Türkische Siegfried-sage*", a.g.y., 1887), "Atoğlu" ile "Ferdinand der Schmied" arasındaki benzerlikler gösterilir.

48 Bu mitin yayılışı hususunda C. H. Clermont-Ganneau'nun makalelerine bakınız: *Horus et Saint George*. Académie des Inscriptions et Belles-lettres. *Compte-rendus des séances de l'année 1880*.

49 Avrupa'da ve özellikle Fransa'da çok iyi bilindiği için, yazar bu meşhur Latince ifadeyi çevirme gereği duymamış. İfadenin orijinalinde sözü edilen halk Türkler değil Franklardır: "Gesta Dei per Francos", yani *Tanrı'nın arzularının Franklar eliyle yerine getirilmesi*. Burada da aynı ifadeye atıfla, Türklerin İslam'ın yayılmasına yaptıkları katkı hatırlatılıyor ve Türk hafızasının da bu katkıyla övünç duyduğu vurgulanıyor.

50 Bakınız "Fütüvvetnâme", Fransız Milli Kütüphanesi'nden. Türkçe ek 9, tomar 137. Sarı Saltuk, eserde "bozacıların piri" olarak tanıtılır. Evliyâ Çelebi ise, densizlerin uydurması olduğunu düşündüğü bu tip ifadeleri kesinlikle reddeder ve bozacıların piri olarak Salsal'ı gösterir.

51 Boza hakkında yazdıklarımı okumak için bakınız: İbn Battuta, II, 367.

En dikkat çekici nokta, Sarı Saltuk'un bir Hıristiyan keşişin yerine geçmesidir.

Sarı Saltuk birden fazla Hıristiyan azizin (özellikle Aziz Nikola'nın⁵², ayrıca Ohrid Gölü yakınlarına gömülen Aziz Naum'un ve Korfu⁵³ Adası'ndaki naaşı ziyaretçi akınına uğrayan Aziz Spiridon'un) kimliğine bürünmüş halde gösterildiği için, efsanedeki bu ayrıntı çok da şaşırtıcı değildir.

Evliyâ Çelebi, Sarı Saltuk türbelerinin bulunduğu kasabaları sayarken de genelde eski Hıristiyan manastırlarına ev sahipliği yapan yerleri işaret etmiştir⁵⁴.

Efsanedeki bir başka tuhaflık, Sarı Saltuk'un aynı anda neredeyse her yerde bulunabilmesidir; bu hal, onun, aynen biraz önce söylediğimiz gibi, pek çok şahsiyeti birden temsil ettiğinin bir başka kanıtıdır. Sarı Saltuk'un 7 hatta 40 farklı türbeye sahip olmasını tartışma-dışı gören efsane, bu halin zaten öngörülmüş olduğunu söylemekle yetinir: Sarı Saltuk, na'sımın başına gelecekleri bildiğinden, kendisi için birden fazla tabut yapılmasını emretmiştir.

Yeri gelmişken, tabutların hiçbirinin Asya'ya götürülmediğini ve hepsinin Avrupa kıtasına gömüldüğünü hatırlatalım.

Olay örgüsündeki tuhaflıklar içinde ilk bakışta ayırt edilen (ve önceki dönemlere nazaran yeni olan) eğilim, Sarı Saltuk ile Avrupa toprağı arasında kurulan bağıdır. Kişiyi ikileştirerek tanıtmanın altında yatan neden budur: Yukarıda anlatılan - Türk İslamı'nın yayılma alanının bütününde faaliyet gösteren - şahsiyetin yanında, çok daha dar bir coğrafyaya sıkışmış olan bir başka Saltuk görmekteyiz. Avrupa'ya yerleşen bu ikinci Sarı Saltuk, yurt edindiği yeni toprağın kimliğine sahiptir, yarı-yarıya Hıristiyan'dır. Şimdi o, ilk başta kendisine biçilen Müslüman vaiz rolünden uzağa düşmüştür. Evliyâ Çelebi'nin bize aktardığı bir pasajda (V, 188) sıkıntıya düşen Hıristiyanların yardıma çağırdıkları kişilerde de ("İsa, Meryem, Aziz Nikola, Sarı Saltuk, Auguste") görüldüğü üzere, o artık iki panteona birden aittir, aynı anda hem veli hem Hıristiyan azizidir.

Bu ikilik Evliyâ Çelebi'nin eserinde de fark edilir: Seyahatnâmesinin bir yerinde Sarı Saltuk'un eskiden Hıristiyan keşişi olduğunu aktaran seyyah, belki söyledikleri içine sinmediği belki de eserinin o kısmında anlattıklarını unuttuğu için, başka bir pasajda, bu kutlu velinin itibarını düşüreceği korkusuyla benzer bir imâyâ karşı çıkar (III, 366).

Acaba şahsiyetin Hıristiyanlaştırılarak sunulduğunda Bektaşilerin rolü var mıydı? Unutmayalım ki Bektaşiler Saltuk'u kendi tarikatlarına mensup olarak görüyorlardı ve dervişin nerdeyse bütün türbeleri birer Bektaşî tekkesi içinde bulunuyordu. Eğer böyle bir bağlantı kurulabilirse, Georg Jacob'un⁵⁵ "İslam içinde örtük Hıristiyanlık" adını verdiği eğilimlere dair yeni bir kanıtın varlığından söz edilebilir.

Sarı Saltuk'u farklı bir şahsiyete dönüştüren katkılar Bektaşiliğin bağrından (cin fikirli ya da

52 Aziz Nikola nam-ı diğer Keligra nam-ı diğer Sarı Saltuk. İsimler arasındaki geçişliliği, Keligra Burnu'nun Bulgarca karşılığının Aziz Nikola Burnu olmasıyla açıklamak mümkündür. Burada Evliyâ Çelebi'nin ziyaret ettiği bir Bektaşî tekkesi bulunmaktadır. Belki de iki ismin birbirinin yerine kullanılması ve böylece Sarı Saltuk'la ilişkilendirilmesi tekkede ikamet eden dervişlerin eseri idi.

53 Sâmî Bey'in *Özel İsimler Sözlüğü* (Türkçe), Sarı Saltuk maddesi.

54 Bu ifadeler doğru kabul edildiğinde, Sarı Saltuk'un II. Bayezid'in emriyle Babadağı'ndaki türbesi onarılan kişiden farklı biri olduğu sonucuna varmak gerekir. Zira bu durumda bir Hıristiyan azizine daha İslami bir kimlik kazandırılmış olmaktadır.

55 Yazarın şu eseri: "Die Bektaschijje in ihrem Verhältnis zu verwandten Erscheinungen", *Abhandlungen der philosophisch-philologischen Klasse der königlich bayerischen Akademie der Wissenschaften*, Cilt XXIV, Münih 1909.

batıl itikatlı bazı dervişlerin kafasından) mı çıkmıştı, yoksa hem Müslüman hem de Hıristiyan toplumların olağanüstüye ve pagan inançlara duydukları iflah olmaz ihtiyaçlardan kaynaklanan o çocuksu hayal gücünün mü eseri idi? Belki de bu soruya hiçbir zaman doyurucu bir yanıt bulunamayacak.

Bunun için Sarı Saltuk'un yaşamına dair daha fazla veriye ihtiyacımız var.

Okuduğu eserlerdeki ayrıntılara odaklanan Evliyâ Çelebi, ne yazık ki anlatıda bütünlük kurmayı başaramamıştır.

Seyyahın yararlandığı ilk kaynak (III, 366), "Muhammediye" adlı eserin sahibi olup 854'te (1449-1450) vefat eden *Gelibolulu Yazıcıoğlu Mehmed*'in yazdığı Sarı Saltuk "Menakıb"ıdır.

Seyyah, ayrıca Kenan Paşa'nın⁵⁶ Silistre ve Özi (=Oçakov)⁵⁷ valisi⁵⁸ iken derlediği "Saltık-nâme" adlı eseri bizzat gördüğünü/okuduğunu belirtir ki bu eserin yazımında da Yazıcıoğlu Mehmed'in Menakıb'ından ve "Fütuhat-ı Toktamış Han" (?) adlı bir başka kaynaktan yararlanılmıştır.

Saray arşivlerinde bulunan ve yakında yayımlanmasını beklediğimiz Oğuzname⁵⁹ sayesinde Sarı Saltuk'a dair daha ayrıntılı bilgiye ulaşmak mümkün olacaktır; zira önceki yıllarda Lagus imzasıyla basılan metin, bu eserin kısa bir özetinden ibarettir.

Bu satırlarla sonlandıracağımız çalışma, kısa ve tamamlanmamış bir çalışmadır. Metnin temel hedefi zaten Sarı Saltuk⁶⁰ hakkında şu ana dek üretilen sınırlı sayıda bilgiyi bir araya toplamak ve okurun ilgisini (tarihi kaynaklardan hareketle tutarlı bir portresi oluşturulamayan ama kendi çağında önemli roller üstlendiği anlaşılan) bir şahsiyetin üstüne çekmektir.

56 Koca Kenan Paşa, I. Ahmet'in kızı Atike Sultan'ın eşidir (Bkz. Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî*, s. 83).

Onu I. İbrahim'in kızı Atike Sultan'la evli olan bir diğer Kenan Paşa ile karıştırmamak gerekir (*a.g.e.*).

57 Ukraynaca adı Oçakiv olan kasaba, Kırım'ın kuzeybatısında konumlanan bir kıyı yerleşimidir (*çeviren*).

58 1046 yılında (=1635-1636). Evliyâ Çelebi, V, 106.

59 Bakınız Martin Hartmann, *Unpolitische briefe aus der Türkei*, s. 37.

60 Son olarak, *Seyahatnâme*'den bir pasaj daha aktaralım. Pasaja göre, Evliyâ Çelebi, IV. Murad'ın vezirleri ile yaptığı güreşte cazgırlık etmiş ve bu esnada içinde Sarı Saltuk geçen bir dua okumuştur (I, 254).